

Kahve, Kahvehane ve Erzurum Âşık Kahvehaneleri

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU

Kahve kültürümüzün tarihi, kahvenin Türkiye sınırlarından girmesiyle başlar. *İslâm Ansiklopedisi*'nin kahve maddesini yazan C. van Arendonk'a göre, İstanbul ve Rumeli'nde kahvenin görülmesi Birinci Süleyman (1520-1566) dönemine rastlar. Yine, aynı bilgiye göre kahve, ülkemize dönemin Habeşistan Valisi Özdemir Paşa tarafından Yemen üzerinden getirilmiştir (Düzgün, 98-99). Ayşe Saraçgil, Arendonk'un dönem olarak verdiği tarihi daha da daraltarak bir yıl belirlemeye gider: "1522'de Sultan'ın özel doktoru Bedreddin el-Kusûnî, kahve tüketiminden yana görüş bildirmişti." (Düzgün, 18).

Yıllardan beri ağızımızın tadı, misafirimize ikramımız olan, o güzel sözdeki ifadeyle 40 yıllık hatırı olan kahvenin ülkemize gelişi ile ilgili olarak kaynaklar böyle demektedir. Dün sobadan mangala alınan ateşe sürülen cezvelerde köpüren kahve, bugün özel makinelerde hazırlanmaktadır. Ancak, şu bir gerçek ki bizim modern kahve adını verdiğimiz hazır kahveler, cezve kahvelerinin pabucunu dama atmak üzeredir.

Kallavisiyle, az şekerli veya sadesiyle belirli bir kahve kültürümüz oluşmuştur. Bu kültür, sosyal tabakalara göre kendine özgü geleneklerini de ortaya koymuştur. İstanbul ve Kapalı Çarşısındaki Türk kahvesi ikramı ile kasabalarımızın, artık adı da "çay evi" olan iş yerlerinin kahve ikramı farklı olacaktır. Siz bunlara bir de yıldız sayısı başımızı döndürecek lüks otellerin servisini eklerseniz, âdeta her sosyal çevre kendi kahve geleneğini oluşturmuş durumdadır.

Önceleri, kendi deyimimizle söylemek gerekirse "hafif tiryaki" sayılan bu satırların yazarı, tam 36 yıldır kahve içmemektedir. Bu ısrarı biraz açarsak yılda sadece bir fincan "az şekerli" içerek nefsinin köreltmektedir, diyebiliriz. Dolayısıyla aile ve dost çevresinde gelişen veya değişen kahve içme geleneklerini sadece görerek belirlemeye çalışmaktadır.

Bize bu kahve yârenliğini açtıran sebep, Erzurum'da bırakıp gelmemize karşılık "hayrül- halefimiz" olarak orada bizi temsil eden Yard. Doç. Dr.

Dilaver Düzgün'ün son eseridir.* Bu kitap, Erzurum, kahve ve kahvehane üçlüsü üzerine kurulmuştur. Kahvehane kavramının, ağırlıklı olarak âşık kahvehanelerinin ele alındığını ayrıca belirtmek isteriz.

Hazırlık aşamasını yakından izlediğimiz bu kitap Dr. Düzgün'ün yıllardan beri üzerinde durduğu, büyük bir titizlikle eksiksiz olarak hazırlamaya çalıştığı alanındaki boşluğu doldurmayı başaran değerli bir eserdir. Kitabı elimize alınca, öbür eserler için yaptığımız gibi önce "İçindekiler"i inceledik; arkasından "Bibliyografya"yı değerlendirdik. Bu iki bölüm, bizce kitabı büyük ölçüde tanıtır. Bu eserde de öyle olmuştur. Okumamızın üçüncü sırasını 'Ön Söz' almıştır. Bunun okunmasından sonra kitabı iyice özümsemişsiniz demektir. Artık, kısa bir süre sonra kitabı okumaya başlayabilirsiniz.

Biz, tatil günlerimizde zevkle okuduğumuz kitabı bir rapor yazar gibi değil de, konuya ilgi duyanların mutlaka arayıp okumalarını sağlayacak bir üslupla anlatmaya çalışacağız.

Hâlen, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Dr. Düzgün'ün bir Erzurumlu olması, üniversite öğrencilik yıllarını da Erzurum'da geçirmesi, bu çalışma için gerekli pek çok ön bilgiyi kolayca edinmesini sağlamıştır. Bir de bu konuya 1987 yılından beri (s. 8) eğilmiş olması Dr. Düzgün'ün daha rahat çalışmasını sağlayacak birikimi elde etmesine yardımcı olmuştur. *Giriş*, iki *Bölüm*, *Sonuç* ve *Bibliyografya*'dan oluşan çalışma, *Kaynak Kişiler*, *Fotoğraflar* ve *Ekler* ile tamamlanmaktadır.

Türkümüz "Kahve Yemen'den gelir" derse de bir zamanlar bazı kahvehanelerin iş yeri unvanları "Brezilya Kurukahvecisi" idi. Demek ki bizi kahveye, önceleri Yemen'den geleni, sonra da okyanus aşırı Brezilya'dan getirilene alıştırmıştır. Ama benim kuşağın hatıraları arasında bir de Türkiye'de üretilen (!) kahveler vardı. 1956'dan sonra ülkemizin girdiği ekonomik darboğaz sebebiyle kahve ithal edilememiş, ilgili Bakanlığın bilgisi altında değişik tanelilerden oluşan kahve markaları vitrinleri doldurmuştu. *Kallavi*, *Keyif*, *Tiryaki*, vb. markalar aklımızda kalanlardan bazılarıdır.

Benim kahveyle tanışmam elbette evimizde, mangalda köpürtülüp fincana dökülen kahveyi babama ulaştırmakla başladı. "Fincana bakma!" uyarısıyla bu hizmeti uzun süre yerine getirdik. Bu hizmetimiz sırasında her çocuğun yaptığı küçük kaçamakları herhâlde biz de yapmışızdır!

"Kahvehane" kavramı, çocukluk yıllarımda daha az rastlanılan iş yeri ad-

* Yard. Doç. Dr. Dilaver Düzgün, *Erzurum'da Kahvehaneler ve Âşık Kahvehanesi Gelenegi*, Ankara 2005, 274 s.

Kahve, Kahvehane ve Erzurum Âşık Kahvehaneleri

larında görülürdü. O yıllarda bu iş yerlerinin adı daha çok “Kıraathane” idi. Gerçi biz “kıraat”ın ne olduğunu bilmezdik ama yine de kahvehanelerin işini yaptıklarını gördüğümüz için az çok tahmin ederdik. Dr. Düzgün de bu konuya öncelikle eğilmiş (s. 115-117). O, bir dipnotunda 1990 yılındaki bir dergi haberinden yola çıkarak Erzurum İl Kültür Müdürlüğü’nün “Her kahvehaneye bir kütüphane kampanyası” başlattığından söz ediyor (s. 115, not 41). O, daha sonra gerilere giderek 1970’lerde bir kahvehanenin kütüphanesi olduğunu da dile getiriyor (s. 116).

Ancak şunu hatırlatmak isteriz. Bizim Erzurum’dan ayrılmamızdan önceki yıllarda (1989’dan önce), devlet eliyle bir kütüphaneli kahvehane” açıldığını biliyoruz. Bu kahvehane merhum / şehit Âşık Ali Rahmanî ile oğlunun işlettiği âşıklar kahvesi idi. Gürcükapısı’ndan Kongre Caddesi’ne doğru giderken yolun sonlarına doğru, birbirlerine paralel birkaç sokaktan birinde Rahmanî’nin kahvesi, öbüründe de Reyhanîlerin derneğinin kahvesi vardı. İlkinin üstü de otel idi. İşte burada, benim de davet edildiğim bir kütüphane açılmıştı. Bir cumartesi günü yapılan açılışa, yanılmıyorsam bir vali yardımcısı ile bazı bürokratlar da katılmıştı. Kültür Müdürlüğü’nün ve bizlerin bağışları ile Rahmanî’nin özel kitapları birleşince bir “kitaplık” oluşmuştu.

Bu arada, 11 Ağustos 2005 tarihli *Milliyet*’te gözümüze ilişen küçük bir haberi de hatırlatmak isteriz. Bu haber o günlerde pek çok gazetelerde de yer almıştı. Haber aynen şöyle:

“Kahvehanelere en az 100 kitaplık kütüphane açılacak

Kahvehaneler ve çay bahçelerinde en az beş farklı günlük gazete bulunacak. En az 100 farklı kitabın yer aldığı kütüphane kurulacak. İkinci sınıf kahvehanelerde en az üç günlük gazete bulunacak en az 50 kitaplık kütüphane kurulacak. Üçüncü sınıf kahvehaneler en az iki adet günlük gazete bulunacak, en az 25 farklı kitaplık kütüphane olacak.”

Haberi okudunuz; uygulanır mı, uygulanmaz mı, göreceğiz. Ancak kitapları ben şimdiden görür gibi oluyorum. Çocuğun okul kitapları, dersanelerin kitapları, gazetelerin kupon karşılığı verdiği kitaplar, vb. Gönül arzu ederdi ki Bakanlık birkaç kitabı belirleyip bütün kahvehanelere bağış yoluyla ulaştırsın, kalite daha yükselsin.

Benim Erzurum âşıklar kahvehanelerine ilgim 1967 yılının Ramazan gecelerinde başladı. Gürcükapısı’ndaki Taksim Çayevi’nde, Nalbant İshak Kemalî ile belediyede marangoz olarak çalışan Ummanî Usta’yı orada tanımıştım. Kemalî anlatıyor, Ummanî çalışıyordu. Bir de Behçet Mahir vardı. Kendisi, seyyar çorap satıcılığı yaparken, Prof. Dr. Mehmet Kaplan tarafından keşfedilmişti. Prof. Kaplan, onu bir kazı ekibinin çalışanları arasına aldirmiş, ancak kendisinden kaynak kişi olarak yararlanılması yoluna gidilmişti. Biz,

onu değişik kahvehanelerde dinledik. Ondan yararlanmamız, Fen-Edebiyat Fakültesinin kadrosunda yardımcı hizmetliler sınıfında yer almasından sonradır.

Dr. Düzgün bu konuda yeterince bilgi toplamış. Elbette âşık kahvelerinin de kendine özgü kuralları olacaktı. Geleneęi olmayan bir âşıklık ve âşıklar kahvesi düşünülemezdi.

Hele beş alt başlıkta ele aldığı bir 'Âşık Fasılları' var ki sormayın (s. 170-234). Bu fasılların işleyişi âdeta özel bir kurul tarafından oluşturulmuş bir program gibidir.

Erzurum'da günlük hayatın vazgeçilmez parçalarından biri de kahvehanelerdir. O kahvehaneler ki âşıklar olmadan düşünülemez. Erzincankapısı'nda, Gürcükapısı'nda, Gez Mehlesi'nde (Mahallesi) nice kahvehane dünün saz sesleriyle, âşık sesleriyle birlikte kahve hüpürdetme sesleriyle doludur. Yakın zamanlarda çay isteyenlerin sesleri de öbürleriyle anılır olmuştur.

Dr. Düzgün, yıllarını vererek hazırladığı bu çalışmasıyla, ülkemizin pek çok yerinde unutulup giden bir geleneği yeniden gündeme taşımıştır. Kendisini kutluyoruz. Şehirlerarası otobüslerde bile ikram edilmeye başlanılan hazır kahvelerin önlenemeyen yükselişine, Türk kahvesi sunan kahvehanelerimizin ne kadar karşı koyabileceğini merak ediyoruz. Belki kahvehaneye karşı olan ilgi sıfırlanmayacak ama her hâlde son derece azalacaktır.